

IV. АРХЕОЛОГІЧНІ СТАРОЖИТНОСТІ

УДК 902/904

І. Ф. Ковальова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НОВОБОГОРОДИЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2009 р.

Розглянуто археологічні об'єкти з території Новобогородицької (Богородицької) фортеці та посаду. Введено до наукового обігу приміщення різноманітного призначення із розкопу V.

Ключові слова: археологічні об'єкти, землянка, фортеця, розкоп, культурний шар.

Рассматриваются археологические объекты с территории Новобогородицкой (Богородицкой) крепости и посада. Вводятся в научный оборот помещения разнообразного назначения из раскопа V.

Ключевые слова: археологические объекты, землянка, крепость, раскоп, культурный слой.

The author considers archaeological objects from the territory of Novobogoroditska (Bogoroditska) fortress and the settlement. Lodgings of various purpose from excavation V are entered into the scientific turn.

Key words: archaeological objects, dug-out, fortress, excavation, cultural layer.

Експедицією науково-дослідної лабораторії археології Придніпров'я Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара було продовжено дослідження Новобогородицької (Богородицької) фортеці та її посаду. Головним об'єктом робіт 2009 р. став розкоп V, за котрим закріплено умовну назву «Митниця», надану на підставі знахідки в культурному шарі печатки, ідентичної печатці Великої Московської митниці 1707 р. [1, с. 45–47], також товарних пломб, лічильних жетонів та чисель-

них, різноманітних за походженням, монет [2, с. 14–20, рис.5–6].

Усього на площі розкопу, яка становить 470 кв. м., було відкрито дев'ять споруд, з них чотири – у 2009 р. Завдяки цьому стало можливим уточнити планування житлової забудови на ділянці поблизу так званих Самарських воріт фортеці, котра виявилася підпорядкованою напрямку вулиці, що вела до них. Ширина останньої становила 8 м, простежена довжина 16 м. По відношенню до вулиці розташування будинків на дослідженій ділянці рядове (у 2 ряди) (рис. 1).

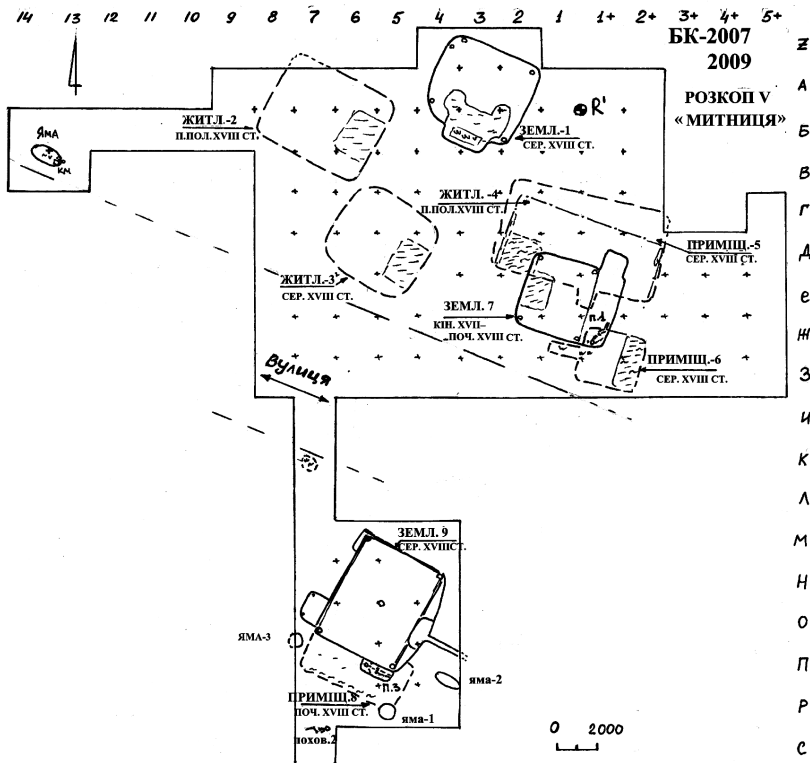

Рис. 1. План розкопу V із позначенням відкритих жител

За умов багаторічної руйнації культурного шару внаслідок оранки, сьогодні можливо зафіксувати лише підлоги наземних будівель із залишками печей, припічних ям та, інколи, розвалами солом'яноглиняних стін. Переважаюча форма жител – підквадратна, розміри коливаються від $5 \times 5,5$ до $4,8 \times 4,7$ м. Виняток становить будівля № 4 (2008 р.) розмірами $7,8 \times 4$ м, яка поєднувала в собі житлове та виробниче приміщення, а також № 6 (2009 р.) розмірами $3 \times 2,8$ м, котра слугувала за літню кухню. Простежені основи печей мали підпрямокутну форму розмірами від $1,6 \times 1,2$ до $2 \times 1,8$ м і були складені з глиняних вальків, цегли ручного виготовлення та гранітного каміння. Присутність чисельних залишків коробчастих кахлів із рослинно-геометричним орнаментом і кіптявою на внутрішній поверхні свідчить про облицювання ними печей – так званих «груб» або «кабиць». На час розкопок припічними заповнював попіл, вуглєці та побутове сміття.

Найбільшу частину знахідок становлять вироби з кераміки – різноманітний посуд, дитячі іграшки, люльки тощо. На другому місці знаходяться рештки скляного посуду та віконниць. Індивідуальні знахідки представлено переважно монетами, за якими відбувалося датування досліджених комплексів, також нечисленими особистими прикрасами, до яких належать персні-печатки, поясна фурнітура, оздоблення одягу та взуття.

Більш інформативним, завдяки гарній збереженості, виявилось дослідження землянок № 1 (2008), №№ 7 та 9 (2009). Розміри котлованів останніх підтрапецієподібної або підквадратної форми коливаються у межах від $4,3 \times 4$ до $5,15 \times 4,2$ м, глибина, без врахування надбудованих стін, сягає $2,7 \times 1,8$ м. Вхід звичайно знаходився у північно-західному куті і здійснювався за допомогою дерев'яної драбини, котра кріпилася до опорних стовпів. Вертикальні стовпчики вздовж стін слугували для кріплення горизонтальних дошок облицювання; зосередження поруч з ними побутових знахідок свідчить на користь їхнього використання для кріплення полиць [3, с. 63].

Відсутність серед будівельних решток залишків стелі дає підстави вважати, що землянки не мали останньої і були перекриті очеретяно-дерновим дахом, що спирався на опорні стовпи в кутах та каркасно-мазані стіни, як це відомо за описами запорозьких зимівників [6, с. 35–36] та свідченнями Генерального опису

1765–1769 рр. по Київському, Лубенському та Полтавському полках, на що звертає увагу М. П. Приходько [5].

Про інтер'єр житла № 1 (2008), в котрому провідне місце належало добре збереженій печі; вже повідомлялося [3, 62–68]. Тому перейдемо до опису відкритих у 2009 р. будівель. Землянка № 7 розмірами $5 \times 4,3$ м і глибиною від сучасної поверхні 2,7 м відрізнялася від інших поділом на дві половини: сіни, розмірами $4 \times 1,4$ м, відгороджені перегородкою з дощок, які кріпилися до 2-х кутових та 2-х допоміжних вертикальних стовпів, та власне житла. Підлога в ньому була нижчою за сіни на 0,5 м, вхід знаходився у східному куті землянки і являв собою квадратний колодязь розмірами $1,25 \times 1,2$ м глибиною 2,2 м, в котрому збереглися рештки дерев'яної драбини (рис 2.1.). Під протилежною від входу стінкою було зафіксовано рештки дощатого настилу (рос. – полаті), на котрому лежав у невимушеній позі головою на південь – південний захід скелет молодого (вік визначено В. М. Шалобудовим 20–25 рр.) чоловіка, поруч з котрим стояв світлоглиняний келих (рис. 2.2.). Оскільки житло № 7 загинуло внаслідок пожежі, можливо припустити, що чоловік помер уві сні від задухи.

По всій площі землянки простежувався товстий шар згорілого очерету та дерну, який засвідчує одномоментність руйнації покрівлі. Впавши, вона загасила полум'я, завдяки чому вціліли обвуглені дерев'яні конструкції та органічні залишки. У наступному відбулося пограбування згорілої землянки, для чого було вирито яму, через котру розібрано піч на цеглу. При цьому було залишено більше, ніж сто напівцілих лицьових, карнизних, кутових та прорізних кахлів, виготовлених з якісної рожевої глини, прикрашених пишним рослинно-геометричним орнаментом (рис. 2, 3–5).

Час функціонування землянки № 7 встановлюється за монетами, знайденими на її підлозі. Це – 11 срібних копійок, молодша з котрих датована 1707 р. та мідна полушка часів правління Петра I. Про належність житла до кінця XVII – початку XVIII ст. свідчить також наявність в ньому димленої кераміки із штамповим орнаментом. Запропоноване датування знаходить підтвердження у стратиграфічних спостереженнях. Землянку № 7 частково перекрыла наземна споруда № 6, датована серединою XVIII ст.

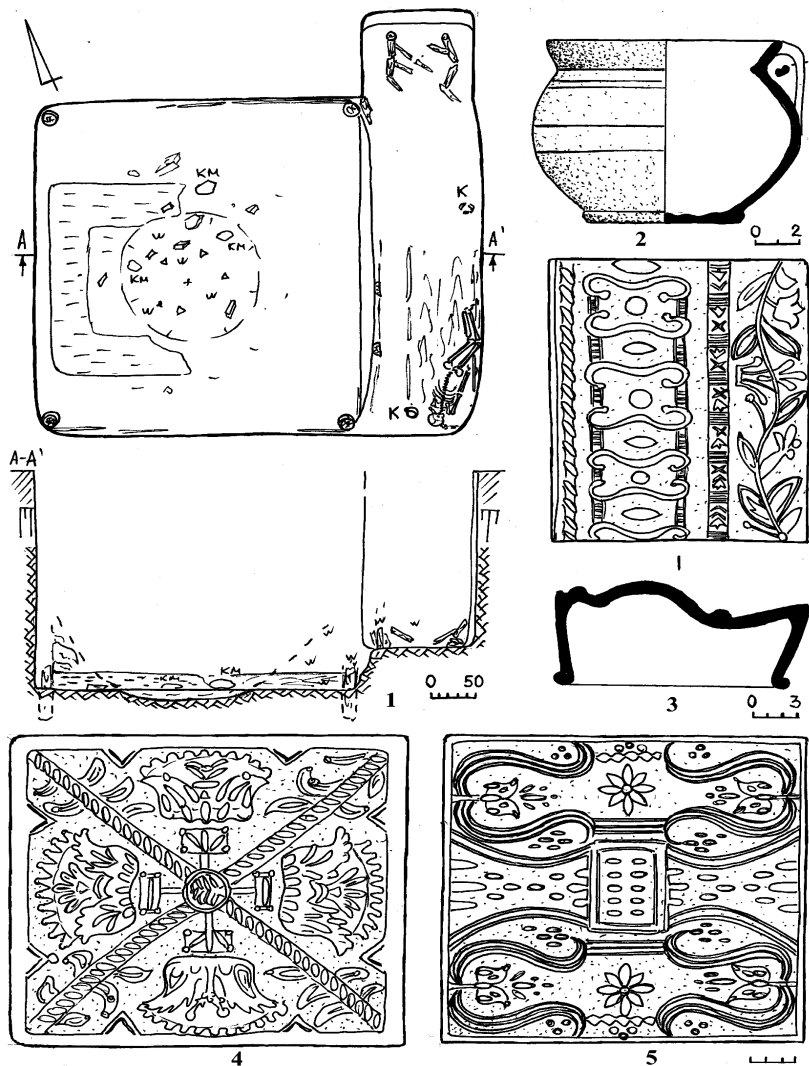

Рис. 2. Землянка 7 розкопу V та знахідки з неї: 1 – план землянки; 2 – келих; 3–5 – пічні кахлі.

Не менш цікавим виявилися дослідження комплексу, що складалася з землянки № 9, що прорізала наземне житло № 8, чим встановлюється їх хронологічне співвідношення. Житло № 8 площею $5,4 \times 3,2$ м простежено на глибині 0,4 м від сучасної поверхні. На підлозі було знайдено срібні копійки (5) часу правління Петра I та мідна денга 1716 р., що вказує на одночасність із вищерозглянутим житлом № 7 і підтверджує належність обох будівель до I-го етапу в історії Новобогородицької фортеці (за умовами Прутського миру 1711 р. фортецю було зруйновано і відновлено в 1734–1735 рр.).

Землянка № 9 мала розміри $5,15 \times 4,3$ м та глибину 2,2 м від сучасної поверхні. У кутах та по центру знаходилися гнізда під опорні стовпи глибиною до 0,8 м з рівня підлоги, забутовані дрібним камінням. Вхід під північно-західною стінкою мав вигляд колодязя з однією земляною приступкою, в кутах котрого збереглися стовпчики від зотлілої драбини. Стіни приміщення було облицьовано горизонтальними дошками, з котрих вціліли лише нижні – верхні було розібрано, як і опорні стовпи, вийняті із своїх гнізд після завершення функціонування землянки. Уперше за роки робіт було простежено вентиляційний пристрій, який мав вигляд каналу довжиною 1,8 м, завширшки 0,25 м, виритого по центру південно-східної стіни землянки.

На користь нежилого призначення приміщення свідчать його великі розміри; використання у будівництві дорогої деревини, зокрема корабельних (байдачних) дощок; наявність вентиляційного пристосування; нечисленність побутових знахідок, зокрема кераміки, відсутність слідів печі. Усе це дає підстави вбачати в землянці № 9 адміністративне чи військове (цейхауз) призначення. Час існування визначається знайденими на дні трьома двохкопійчаними монетами часів правління імператриці Єлизавети Петрівни – 1757–1758 рр. карбування.

Крім вищерозглянутих об'єктів, експедицією у 2009 р. подовжені дослідження поселення черняхівської археологічної культури II–IV ст. н. е. Богородичне – I, під час котрого відкрито житло-напівземлянку, що належала до металургійного комплексу [4, с. 228–236]. Знахідки представлено розвалами ліпного кухонного та гончарного столового посуду, зібраними навколо вогнища, та двома бронзовими фібулами III–IV ст. н. е. Також відбува-

лося шурфування північно-західної частини посаду з метою встановлення меж розташування зовнішнього валу.

Бібліографічні посилання

1. Ковалева І. Ф. Печати, найденные в Богородицкой крепости и ее округе / И. Ф. Ковалева, В. Н. Шалобудов // Проблемы археологии Поднiпров'я. – Д., 2003. – С. 44–50.

2. Ковальова І. Ф. Каталог старожитностей доби пізнього середньовіччя містечка Самарь та Богородицької фортеці / І. Ф. Ковальова, В. М. Шалобудов, В. О. Векленко. – Д., 2007. – С. 18–20.

3. Ковальова І. Ф. Дослідження Новобогородицької фортеці у 2008 р. / І. Ф. Ковальова // Перлини козацького Присамар'я: містечко Самарь та Богородицька фортеця – Д., 2008. – С. 63–69.

4. Ковальова І. Ф. Дослідження поселення черняхівської культури Богородичне – I / І. Ф. Ковальова // Вісник Дніпропетр. ун-ту. Історія та археологія. – Д., 2009. – Вип. 17. – № 1/1. – С. 228–236.

5. Приходько Н. П. Некоторые вопросы истории жилища на Украине / Н. П. Приходько // Древнее жилище народов Восточной Европы. – М., 1975

6. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. Репринтное издание. – Д., 1991.

Надійшла до редколегії 25.11.09

УДК 902/904

В. М. Шалобудов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАТІЛЬНІ ХРЕСТИ, ЗНАЙДЕНІ НА ТЕРИТОРІЇ БОГОРОДИЦЬКОЇ ФОРТЕЦІ У 2009 р.

Розглянуто нові знахідки натільних хрестів XVI–XVIII ст. з території Богородицької фортеці. На основі типологічних особливостей зроблено висновки про їхнє походження.

Ключові слова: Богородицька фортеця, натільний хрест.

Рассматриваются новые находки нательных крестов XVI–XVIII вв. с территории Богородицкой крепости. На основании типологических особенностей делаются выводы об их происхождении.

Ключевые слова: Богородицкая крепость, нательный крест.